УДК *330.837*
JEL Code *P59, H39*

В.М. СЕМЦОВ*
(Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця, Україна)

Дисемінація інституційних змін: внутрішнє планування, імпорт та спонтанне становлення

Під час виконання своїх завдань та функцій влада систематично зіштовхується із проблемами, вирішити які неможливо, уникаючи врахування категорії «інститути». Очевидно, що саме ідентифікація «потрібних» інститутів і є тим ключем, за допомогою якого відкриваються нові резерви щодо забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку національного господарства. Інститути, по суті, «озброюють» владу конкретними інструментами щодо використання дистинктивного підходу щодо регулювання діяльності суб'єктів господарювання на тій чи іншій території. Мета статті – формування принципово нових рішень та підходів щодо трактування механізмів «народження» інститутів, а також розв'язок задачі щодо модернізації вітчизняного інституційного середовища. Суть поставленого завдання полягає у тому, щоб проаналізувати та систематизувати основні механізми здійснення інституційних змін, і вже на підставі цього, сформувати власне бачення розв'язку цієї проблеми шляхом обґрунтування підходів та принципів поширення більш ефективних інститутів. Досліджено та систематизовано існуючі наукові погляди та підходи стосовно проблеми впровадження та поширення інститутів. Ідентифіковано базальні дисфункції регулювання ринку в контексті соціально-економічних інститутів. Встановлено, що найбільші небезпеки реформ в умовах постіндустріального розвитку полягають у виникненні т. з. «інституційних пасток», тобто дії стійких неефективних інститутів. Здійснено поділ інститутів за критерієм ефективності. Виявлено детермінуючі фактори щодо ідентифікації оптимальних інституційних змін. На конкретних прикладах продемонстровано недоліки імпорту інститутів. Звернуто увагу на те, що ефективне планування інститутів може значною мірою нівелювати супротив агентів ринку, що проводять дисфункціональну поведінку, тоді як їх імпорт та/або спонтанне становлення можуть виступати лише як певний орієнтир інституційних змін.

Ключові слова: *інститути, інституціональна економіка, податок на додану вартість, державне регулювання, економічна поведінка.*

V.M. SEMTSOV
(Vinnitsa Institute of Economics
of Ternopil National Economic University, Vinnitsa, Ukraine)

Dissemination of Institutional Changes: Internal Planning, Import and Spontaneous Formation

During the fulfillment of its tasks and functions, government bodies systematically face problems that cannot be solved, avoiding the determination of the category of "institutes". Obviously, that the identification of "necessary" institutions is the key to using new reserves to ensure sustainable socio-economic development of the national economy. Institutes, in fact, give to government bodies the specific tools for using a distinctive approach to regulating the activities of economic entities in one or another territory. The purpose of the article is the formation of new solutions and approaches to the treatment of the mechanisms of "birth" of institutions, as well as the solution of the task of modernizing the domestic institutional environment. Author analyzes and systematizes the main mechanisms for the implementation of institutional changes, and on this basis, forms their own vision for solving problem by substantiating the approaches and principles of the dissemination of more effective institutes. In particular, the existing scientific views and approaches to the problem of the introduction and dissemination of institutes were studied and systematized. The basal dysfunctions of market regulation in the context of socio-economic institutes were identified. It was established that the greatest danger of reforms in the conditions of post-industrial development is the emergence of "institutional traps", that is, the actions of stable ineffective institutes. The institutes according to the criterion of effectiveness were divided. The determinants of identification of optimal institutional changes were revealed. Author

* **Семцов Володимир Михайлович**, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (м. Вінниця), кандидат економічних наук, доцент.

showed examples of the disadvantages of importing institutes. It was proved that effective planning of institutes can significantly alleviate the resistance of market agents who have dysfunctional behavior, whereas their import and / or spontaneous formation can only act as a reference point for institutional change.

Keywords: *institutes, institutional economics, value added tax, state regulation, economic behavior.*

Постановка проблеми. Дослідження механізмів здійснення інституційних змін, а також природи виникнення та дисемінації інститутів – вельми актуальна та невідкладна задача, оскільки ідентифікація недоліків, що притаманні діючому інституційному середовищу дозволяє економити ресурси. Складність організації цього процесу обумовлена у першу чергу тим, що інституційне середовище, досить часто представлене на ринку як сукупність незбалансованих інститутів, які породжують деформації та безсистемність у процедурах прийняття рішень, а також в управлінні економічним розвитком соціуму. Відтак, корекція таких дисфункцій регулювання ринку може базуватися, на нашу думку, саме на осмислені ролі дисемінації соціально-економічних інститутів.

Забезпечення стійкого функціонування економіки, на етапі переходу від неефективних до більш досконалих, в більшості випадків залежить від процесу впровадження тих, чи інших інститутів, а також від вміння здійснювати їх регулювання. Очевидно, що знання цих особливостей може допомагати соціуму проводити об'єктивну ідентифікацію соціально-економічних факторів, які впливають на агентів ринку та визначають направленість їхньої економічної активності саме при реалізації процесу дисемінації нових інститутів, які розглядаються у соціумі як більш досконалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що проблемами теорії та практики формування та поширення інститутів займалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, зокрема: В. Андрефф [1], О. Аузан [2], О. Бренделева [3], Дж. Бьюкенен [4], М. Дубініна [5], Г. Клейнер [6], Д. Крепс [7], О. Мороз [8], Д. Норт [9], А. Олійник [10], В. Полтерович [11], В. Тамбовцев [12], О. Шпикуляк [13] та ін. Разом із тим, незважаючи на вагомі внески у цьому напрямку, і досі залишаються не вирішеними проблеми щодо ідентифікації ефективних механізмів впровадження інституційних змін. Адже різноманітність підходів стосовно пошуку оптимальних шляхів дисемінації, а точніше – імплантації інститутів у вже існуюче інституційне середовище, в умовах активного розвитку ринкових відносин, як, наприклад, в Україні на даний час зумовлює потребу стосовно їхньої адаптації та формуванні концептуальних засад та методологічних положень всеохоплюючого змісту щодо здійснення практичних інституційних змін, у т. ч. з урахування стану та особливостей функціонування вітчизняної економіки. Саме ці обставини і зумовлюють необхідність проведення досліджень щодо удосконалення форм та методів інституційних змін.

Мета статті – формування принципово нових рішень та підходів щодо трактування механізмів «народження» інститутів, а також розв'язок задачі щодо модернізації вітчизняного інституційного середовища. Суть поставленого завдання полягає у тому, щоб проаналізувати та систематизувати основні механізми здійснення інституційних змін, і вже на підставі цього, сформувати власне бачення розв'язку цієї проблеми шляхом обґрунтування підходів та принципів поширення більш ефективних інститутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи та систематизуючи існуючі погляди зарубіжних та вітчизняних науковців щодо проблеми впровадження інститутів хотілося б відзначити про наступне: наприклад, А. Олійник писав [10, с. 187-213], що існує два варіанти розвитку інститутів: еволюційний та революційний. Цей автор стверджував, що еволюційний (генетичний) розвиток інститутів полягає у трансформації неформальних інститутів у формальну форму. В основі ж революційного варіанту розвитку інститутів, на думку дослідника, знаходиться процес зміни існуючих інститутів на імпортні, які в результаті дії довели свою ефективність. До речі, такі твердження базуються значною мірою на роботах французьких вчених В. Андреффа [1] та Б. Баді [14].

На наш погляд, не буде зайвим відзначити те, що питання щодо встановлення ефективності чи неефективності конкретного інституту є непростим, адже результат залежатиме від критеріїв за якими буде здійснюватися оцінка ефективності [15].

Цікавою вважаємо позицію О. Бренделевої, яка, досліджуючи прикладні аспекти інституційної теорії, апелювала до поняття «інституційні технології», під якими, на думку автора, слід розуміти «технології, пов'язані з генерацією (вирощуванням), а також імпортом нових інститутів, здатних привести до зниження трансакційних витрат функціонування різних систем суспільства в тому числі і економічної» [3, с. 202]. Цілком логічно, що на підставі цього науковець розглядає такі основні стратегії впровадження нових інститутів [3, с. 206-208]: 1) стратегію «вирощування» інститутів; 2) імпорт нових інститутів; 3) імпорт з попереднім або одночасним створенням ланцюжка супутніх інститутів. Під «вирощуванням» інститутів, як правило, розуміють процес формування нових інститутів в контексті дії вже існуючих формальних та неформальних норм. Імпорт нових інститутів, по суті, є копіювання норм із певного аналогу, який діє в іншому інституційному середовищі. Поряд із цим, імпорт з попереднім або одночасним створенням ланцюжка супутніх інститутів є запозиченням правил дій з іншого середовища, що передбачає формування одного або групи інститутів направлених на забезпечення ефективних інституційних змін.

У свою чергу О. Аузан та В. Тамбовцев, досліджуючи інституційні зміни в економіці, визначали [2, с. 124; 12, с. 287-299] такі основні механізми виникнення інститутів: запозичення,

спонтанний винахід, свідоме проектування. Особисто ми вважаємо, що саме така типологія механізмів здійснення інститутів є найбільш вдалою, оскільки є чітко фіксованою, позбавленою надмірної емоційності, а також характеризується універсальністю та практичністю застосування. До того ж, аналіз інших наукових джерел, наприклад [5; 13; 16], не продемонстрував нам принципово відмінних від вищезазначених підходів стосовно механізмів здійснення інституційних змін (реформ).

Безперечно, що в умовах постіндустріального розвитку суттєво зростає значення щодо результативності проведення інституційних реформ, а це, в свою чергу, вимагає створення належного механізму оцінювання ефективності впровадження інститутів. В цьому контексті важко не погодитися із В. Полтеровичем, який стверджував [17], що найбільша небезпека реформ полягає у виникненні «інституційних пасток», тобто дії стійких неефективних інститутів.

Варто одразу відзначити, що нині в економічній науковій доктрині немає повної ясності стосовно того, які ж механізми здійснення інституційних змін є більш ефективними та дієвими. Так, спонтанне становлення інститутів, яке, з одного боку, є, як правило, природнім явищем, а тому воно може виникати в результаті конкуренції між економічними агентами на інституційному ринку, а з іншої сторони – імпорт та/або проектування (планування), які є специфічним структурами політичного ринку.

Для того щоб усвідомити основні принципи щодо становлення економічних інститутів, на нашу думку, потрібно детально зупинитися на теоретико-методологічних механізмах їх становлення в контексті системи управління (рис. 1).

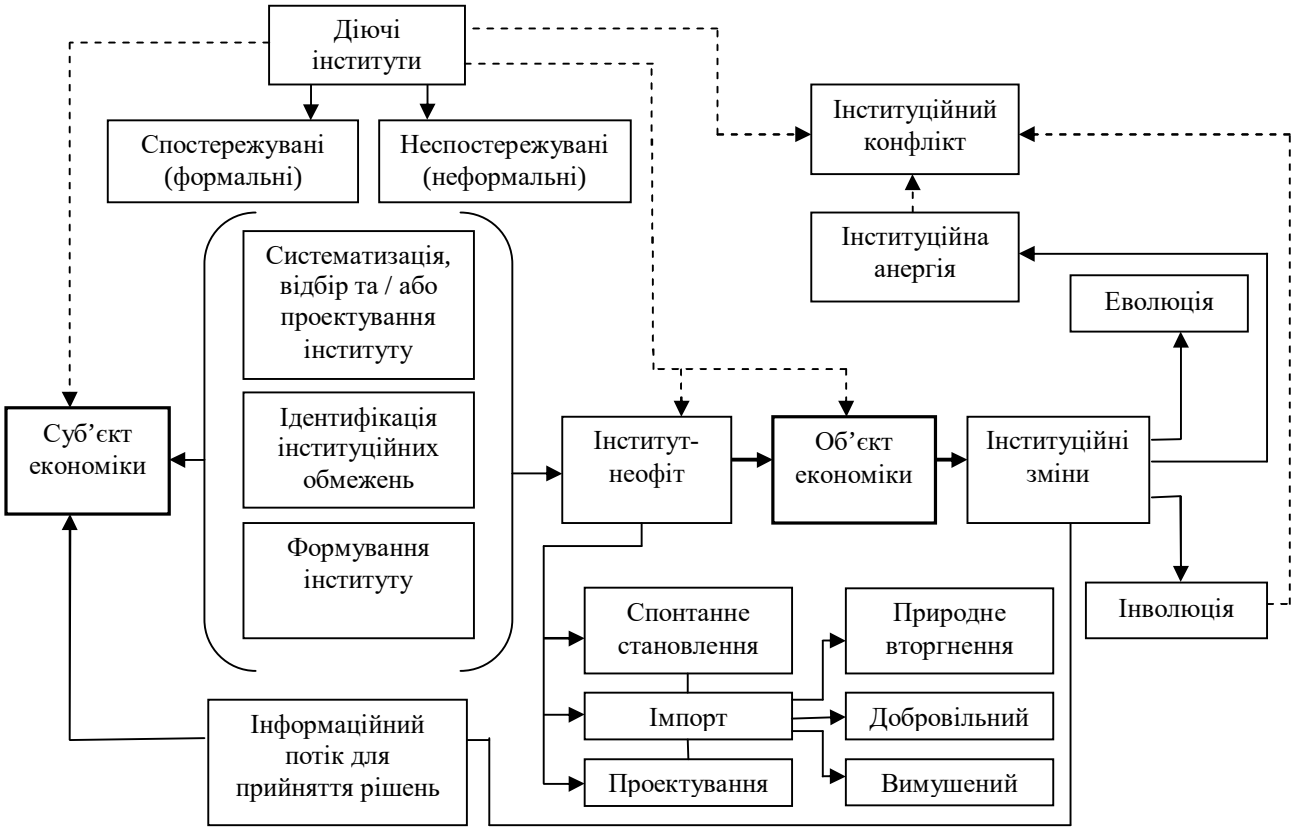

Примітки:
1) ◄—— – прямий зв'язок
2) ◄ – – – опосередкований зв'язок

Рис. 1. **Механізм становлення економічного інституту в контексті системи управління**
Джерело: власні дослідження.

Основу такого бачення складає теза про те, що будь-який процес щодо забезпечення соціально-економічної політики представляє собою систему, основними елементами якої є: суб'єкт (держава, місцева влада та ін.); об'єкт (суб'єкт господарювання, сфера, сектор економіки тощо); цілі та задачі (стійкий розвиток, максимізація вартості тощо) та ін. З метою забезпечення стійкості інституту, а також зменшення кількісної та якісної варіації результатів, організація впровадження інституційних змін передбачає формування алгоритму вибору відповідного інституту.

Таким чином, економічні інститути можуть як сприяти досягненню еволюційного розвитку та/або ефективному використанню ресурсів, так і навпаки: сприяти виникненню інволюції, що проявляється в атрофії економічних зв'язків, занепаді тощо. У той же самий час, в економіці можуть бути і ситуації, коли

відсутні будь-які реакції (або реакції є незначні) на впровадження нових інститутів – інституційна анергія.

Не можна не бачити того (див. рис. 1), що на впровадження та дисемінацію нових інститутів можуть суттєво впливати діючі інститути. Можливість такого впливу детально відзначалася у працях О. Аузана [2], А. Олійника [10, с. 206], В. Полтеровича [11], В. Тамбовцева [12] та ін., а тому безумовно, що під час імплантації інституційних інновацій слід враховувати їх специфіку та взаємозв'язок із вже існуючими нормами та правилами поведінки. Якісна координація інституційних змін можлива лише тоді, коли суб'єкт економічних відносин, для прийняття оптимальних управлінських рішень, матиме необхідний обсяг інформації щодо стану інституційного середовища на предмет його зміни в контексті дії нового інституту.

Слід відзначити, що нині недостатньо відома роль та місце неспостережуваних інститутів в системі економічних відносин. Така складність розуміння природи цього виду інститутів, частково може бути пояснена тим, що інтерес до цієї економічної категорії виник відносно недавно. До останнього часу, ця проблема особливо суттєво не хвилювала ані вчених-економістів, ані практиків. Між тим, саме запровадження ринкових відносин дає підстави щодо дослідження цього питання. Очевидно, що знання основ та принципів використання неспостережуваних економічних інститутів в якості інструментів впливу на об'єкт управління є вкрай важливим завданням. У рамках цього викликає здивування позиція О. Бренделевої, яка писала, що «…створення і впровадження нових інститутів може стати керованим процесом» [3, с. 208]. На нашу думку, забезпечення підконтрольності і є головною метою впровадження будь-яких інститутів, а інакше такий процес просто позбавлений сенсу.

Особисто ми не можемо у повній мірі погодитися з В. Тамбоцевим, який стверджував [12, с. 89], що в умовах ринку поширення економічних інститутів може відбуватися шляхом використання двох основ методів (форм):

– примусове запровадження, тобто ситуація коли інститути запроваджуються насильницьким шляхом, наприклад, шляхом використання державних інститутів насилля;

– добровільне використання, тобто тоді коли агенти ринку виявляють бажання використовувати нові «правила гри» (норми поведінки) з метою максимізації вартості, задоволення індивідуальних інтересів тощо.

Безперечно, що вибір методів поширення інститутів є важливою економічною та соціально-психологічною проблемою. Між тим, на наш погляд, в реальному житті немає чіткої градації між вищезазначеними формами поширення економічних інститутів. Більш того, ми глибоко переконані, що будь-які інститути – це форма своєрідного прямого та / або опосередкованого примушення. Різниця у даному випадку полягає лише в характері та особливостях відповідальності, а також виникнення вигод та/або втрат за недотримання учасниками соціально-економічних відносин норм того чи іншого інституту. Вірність нашої позиції опосередковано можна підтвердити і визначенням категорії «інститут», яка на думку О. Аузана, є нічим іншим як «правило чи сукупність правил, що мають зовнішній механізм примушення індивідів до виконання» [2, с. 32].

Слід враховувати те, що досягти ефективності функціонування інститутів можна лише при одній головній умові – виникненні стійкого бажання їх дотримуватися. До того ж сама система інститутів, оскільки ця категорія не є сталою, повинна вибудовуватися за принципом постійного пошуку та узгодження економічних інтересів між агентами ринку. При цьому потрібно пам'ятати, що вона має бути направлена на врахування інтересів стейкхолдерів в контексті досягнення загальних результатів.

Дослідження сутності економічних інститутів переконує нас у тому, що за критерієм ефективності їх доречно поділити на :

– ефективні (діючі інститути які сприяють розвитку економіки);

– неефективні (діючі інститути які конфліктують з раціональними інтересами загальнодержавного розвитку і не мають перспектив розвитку);

– перспективні (інститути, які хоча в даний час не мають та/або обумовлені незначним розвитком, між тим мають чіткі передумови щодо нього у майбутніх періодах).

Збалансований та стійкий розвиток економіки можливий лише за умов функціонування системи ефективних та перспективних інститутів. Адже саме такі інститути можуть виступати фактором підвищення результативності суспільного відтворення, оскільки їхня дія, судячи з усього, направлена на вирішення загальних задач, досягнення яких представляло б інтерес для основної групи релевантних агентів ринку.

Слід чітко усвідомлювати те, які ж механізми здійснення інституційних змін потребують підвищеної уваги соціуму в контексті забезпечення стійкого та ефективного соціально-економічного розвитку. Для цього нами, на основі розроблених та обґрунтованих факторів, було ідентифіковано основні переваги та недоліки існуючих механізмів виникнення інститутів (рис. 2).

Якщо відійти від академічного рівня до практичного, то здавалося б помітним стає те, що здійснити трансплантацію готових інститутів із зовні легше ніж їх розробляти. До того ж, як правило, в результаті інституційних запозичень економляться ресурси, принаймні, на етапі розробки та/або впровадження ексклюзивних інститутів. Разом з тим не можна заперечити і той факт, що під час трансплантації «чужих» інститутів ми можемо імпортувати свідомо та/або несвідомо і чужорідні економічні проблеми.

Показник	Вид механізму виникнення інституційних змін																	
	Планування			Імпорт										Спонтанне становлення				
				Природне вторгнення			Добровільний					Вимушений						
Адаптація	-	+ -	+	+			-	+ -	+			+ -	-	+				
Економія витрат щодо створення інституту	-			+			+					-	+	+				
Економія трансакційних витрат	+			-	+		-	+				-		-	+			
Фінансово-економічна безпека	+			-			-					-		-				
Рівень інформованості (кустарництво, некомпетентність, камуфляж)	+			-			-					-	+	-				
Протидія дисфункційній економічній поведінці	-	+ -	+	-			-	+ -	+			-		-				
Пластичність (рухливість) щодо змін	+			-			-					-		-				
Конкуренція між інститутами	-		+	+			-		+			-		+				
Свідомість та рівномірність впровадження	+			-			+					-		-				
Схильність до інституційного конфлікту	-	+ -	+	+			-	+ -	+			-		+				
Ідентифікація перспектив та тенденцій розвитку процесів	+			-			-					-		-				
Економічна ініціатива та підприємницька винахідливість	-	+ -	+	+			-	+ -	+			-		+				
Стійкість життєвого укладу	-		+	+			-		+			-		+				
Домінування соціального інтересу	+			-	+		-		+			-		-	+			

Примітки: + – виграші (успіхи, переваги); - – втрати (невдачі провали); +- – стан інституційного середовища не змінився та / або змінився несуттєво.

Рис. 2. **Детермінуючі фактори щодо ідентифікації оптимальних інституційних змін**
Джерело: власні дослідження.

Слід відзначити, що складність процесів адаптації та інституційних трасформацій детально описувалася О. Аузаном [2], Дж. Найтом [18], В. Полтеровичем [11], В. Тамбов-цевим [12, с. 125] та ін.

На підтвердження своїх умовиводів щодо складнощі трансплантації іноземних інститутів, давайте розглянемо конкретний випадок. Резонно розпочати з добровільного імпорту. Наприклад, після проголошення незалежності України, в результаті прийняття Постанови Верховної ради УРСР від 24.08.1991 р. № 1427-XII [19], в нашій країні діяла банківська система касового виконання державного бюджету (схожа система діє в США та в ряді держав Західної Європи), але трансплантація інститутів управління бюджетними ресурсами виявилася неефективною, оскільки в роботі комерційних банків

спостерігалися: порушення нормативів відрахувань, розпорошення бюджетних ресурсів, відсутність об'єктивної та достовірної інформації для прийняття управлінських рішень та ін. Отож, такі динамічні інституційні зміни, в умовах відсутності належної системи органів, не лише звели нанівець ідею інституційних інновацій, а й спричинили серйозні економічні дисфункції, що обумовлені втратою фінансових ресурсів та часу. Як наслідок, з метою підвищення ефективності управління бюджетними коштами, відповідно до Указу Президента України від 27.04.1995 р. № 335/95 [20] було створено Державне казначейство України.

Не можна забувати, що за основу розвитку казначейської системи України було використано інституційний досвід Франції [21]. Проте, незважаючи на всі зусилля української влади, досягнути повноцінної французької моделі казначейства, на жаль, так і не вдалося. Адже, на протязі 1995-2018 рр. органи казначейства України неодноразово реформувалися, у т. ч. змінювалась назва органу, положення, обов'язки та ін.

Також відзначимо, що в результаті іноземного імпорту інститутів, може створюватися інституційний конфлікт між органами влади, які розвиваються за моделями різних країн. У свій час дещо схожа ситуація спостерігалася між органами казначейства України (французька модель розвитку) та органами стягнення (американська та інші моделі розвитку), що проявлялося в банальному дублюванні функцій та неузгодженості дій. Опис окремих проблем співпраці між органами влади має місце в економічній літературі, наприклад [22].

Слід розуміти проблему того, що наносні інститути повинні узгодитися із вже існуючим інституційним середовищем, яке впливає на формування та розвиток системи інститутів, і від якого саме залежить «приживеться» чи «не приживеться» новий інститут. Ми не маємо права відкидати ідеї стосовного того, що якісь із інститутів нам можуть імпортуватися свідомо іноземною державою-донором, але при цьому прихованим потенційним супротивником, з метою виникнення економічних дисфункцій та перешкоджанню розвитку нашої держави в рамках теорії конкуренції. За умов такого повороту подій питання фінансово-економічної безпеки набувають особливої уваги. Оскільки, в результаті такої цілеспрямованої фальсифікації інститутів може формуватися помилковий вектор розвитку тої чи іншої сфери, і як наслідок, втрачаються фінансово-економічні ресурси та час. Саме тому, завдання влади полягає у запобіганні появи таких імпортованих інститутів або ж знешкодженні тих інститутів, котрі вже проникли. Мова йде, про так званий «вимушений імпорт».

Необхідно відзначити, що, на відміну від добровільної трансплантації, вимушений імпорт інститутів є більш небезпечним, оскільки може часто здійснюватися під прикриттям доброзичливості і формально виглядати як добровільне волевиявлення. Так, наприклад, дуже схожим на вимушений інститут є запровадження в нашій фінансово-економічній системі податку на додану вартість (ПДВ). Адже, скажемо відверто, що дія на території нашої держави ПДВ є однією із умов вступу нових країн-учасниць до Європейського союзу [23]. Саме тому, в рамках європейської інтеграції, ще у 90-х рр. XX ст. Україна обрала французьку модель ПДВ. Подібні вимоги виглядають ніщо інше, як експансія економічного інституту.

Безперечно, що ПДВ як непрямий вид податку може відігравати важливе значення як джерело наповнення бюджету, а нині він став одним із основних джерел наповнення державного бюджету. Між тим у таких розвинутих державах як, наприклад, США та Японія ПДВ взагалі відсутній, а його функцію успішно виконує податок з продажу. Впевнено можна стверджувати, що особливості дії та роль ПДВ в Україні, принаймні на сьогодні, є неоднозначними. Більш того у Верховній Раді України цьому питанню систематично приділяють значну увагу, наприклад, у Проекті Закону України «Про скасування в Україні податку на додану вартість» від 16.11.2016 р. № 5401 народні депутати підняли питання «щодо скасування податку на додану вартість в Україні як податку, що є дискримінаційним та корупційним в частині його відшкодування, з метою забезпечення рівності усіх платників податків перед законом» [24]. Таким чином, питання ефективності цього податку залишається відкритим.

Вважаємо, що скасування ПДВ в найближчий час є малоймовірним, оскільки саме цей податок дозволяє окремим, як правило, найбільш впливовим в організаційному плані владним силам проводити рентоорієнтовану поведінку. Важливо відзначити, що реалізація власних інтересів таких владних груп тягне за собою несвідоме проникнення вимушених інститутів.

Отож, ключова умова успіху впровадження вимушеного інституту (у нашому конкретному випадку – це ПДВ) полягає у тому, що на фоні врахування внутрішніх, діючих, у т. ч. неспостережуваних інститутів, економічно розвинені країни, по суті, отримують можливість диктувати умови більш економічно слабим державам. Зауважте, що за таких умов вимушені зовнішні інститути, будучи інструментами економічного впливу, формально виглядають як добровільні дії. В цьому, на нашу думку, і полягає майстерність проведення політики щодо нав'язування вимушених інститутів. Спостереження показують, що подібних прикладів вимушеного імпорту інститутів в нашій економіці вистачає.

Отож, не можемо повністю погодитися із В. Полтеровичем, який, досліджуючи проблеми трансплантації економічних інститутів, відзначив [11], що основними дисфункціями, що виникають під час запозичення інститутів є: атрофія та переродження інститутів; активізація альтеративних інститутів та відторгнення; інституційний конфлікт та парадокс передачі. На наш погляд, слід зосередити

особливу увагу саме на дисфункції під назвою «парадокс передачі», тобто явища, суть якого зводиться до того, що агент-донор, в результаті впровадження відповідних інститутів, отримує виграш за рахунок агента-реципієнта [11; 25].

Зауважимо, що безперечно в економічному житті можуть бути поодинокі випадки, коли донорські інститути випадково, і ми на цьому наголошуємо, можуть забезпечити раптові виграші стороні-відправнику інститутів за рахунок сторони-отримувача через непередбачені обставини, але все це можна пояснити наявністю неналежної системи планування інститутів. На нашу думку, досить часто відбувається як раз навпаки. Вищенаведений приклад дає нам підстави стверджувати, що інституційний донор заздалегідь опрацьовує ймовірні варіанти розвитку власних інститутів у середовищі реципієнта та намагається їх міцно інтегрувати («прикріпити») до конкретної економічної системи. А тому, ніяких несподіванок, а саме так з грецької мови перекладається поняття «парадокс» [26], для нього немає: відбувається банальне планування інститутів, що направлене на максимізацію вартості за рахунок дисфункціональних економічних моделей поведінки. Усвідомлення цих речей, до речі, і зумовило нас (див. рис. 1) здійснити виокремлення із загального імпорту такий різновид, як вимушені інститути. Саме цей напрямок досліджень є перспективним в контексті запобігання втрат ресурсів нашої держави в результаті імпорту.

Не можна не бачити і негативних аспектів, які можуть виникати внаслідок здійснення спонтанного становлення інститутів. Так, О. Аузан, досліджуючи механізми виникнення інститутів та інституційних змін, писав, що «загадка спонтанного виникнення інститутів полягає не у виникненні регулярності поведінки як такої (вона може виникати і як наслідок природних причин, і як результат повторення чужого успішного досвіду), а в появі зовнішнього механізму примусу проходження певного стандарту поведінки» [2, с. 287]. І з цим тезисом важко не погодитися.

Якщо ж говорити за найбільші небезпеки спонтанного становлення та/або природного вторгнення інститутів, то такі, на нашу думку, можуть полягати у ризиках недостатньої поінформованості економічних агентів та/або в результаті заздалегідь осмисленої асиметрії інформації. Як наслідок, такі механізми становлення інститутів можуть знехтувати базальні інтереси соціуму, у т. ч. в майбутніх періодах. Наголошуємо, що, в даному випадку, не має значення, які саме причини криються за подібним ігноруванням інтересів суспільства: несвідомі – кустарництво щодо інституційних підходів, неналежна компетентність агентів ринку, що впроваджують інститути та ін.; свідомі – камуфляж дисфункційних економічних моделей поведінки.

Є важливим наступне питання – хто із економічних агентів, як правило, має більші можливості щодо ідентифікації соціально-економічної диференціацій та сучасного стану проблем розвитку суспільства? На нашу думку, відповідь однозначна – це органи державної та/або місцевої влади. Перед тим як приступити до впровадження будь-яких економічних інститутів, необхідно здійснити відповідні заходи стосовно їхнього проектування (планування), що може здійснити лише орган регуляції. Одразу відзначимо, що ми чітко усвідомлюємо, що між поняттями «проектування» та «планування» є відмінності, проте в даному конкретному випадку ці поняття фактично є тотожні, тому що вбачається розгляд «перспективного планування», яке, як і прогнозування, вбачає визначення ймовірність виникнення того чи іншого результату.

Суть планування економічних інститутів полягає у цілеспрямованому формуванні норм поведінки органами влади. Не важко помітити, що функція планування, у тій чи іншій мірі, притаманна усім без винятку механізмам виникнення інститутів. Інше питання: хто стоїть на чолі такого планування? Адже завжди існує призвідник, тобто той агент та/або група агентів, які першими впровадили правило. На відміну, скажімо від спонтанного виникнення інститутів, їхнє планування, особливо якщо розглядається законодавчий рівень, дозволяє зменшити невизначеність та прояви дисфункційних (у т. ч. дискреційних та опортуністичних) моделей економічної поведінки. Ефективність виваженого підходу щодо планування нових інститутів, у т. ч. і імпортних, з метою недопущення виникнення інституційного конфлікту з вже існуючими інститутами демонструє КНР [29].

Інститути, як правило, неможливо впровадити миттєво. До того ж потрібно усвідомлювати, що процес адаптації до нових інститутів досить часто супроводжується протистоянням та несприйняттям, що потребує додаткового ресурсу часу та трансакційних витрат. Ця проблема стала предметом дослідження багатьох економістів. Так, наприклад, на думку Д. Норта «формальні правила можна змінити за одну ніч шляхом прийняття політичних або юридичних рішень, тоді як неформальні обмеження, втілені в звичаях, традиціях і кодексах поведінки, набагато менш сприйнятливі до свідомих людських зусиль» [9, с. 21]. Між тим важко не погодитися і з В. Тамбовцевим, який критикуючи такі твердження Д. Норта, писав, що «прийняття законодавцем рішення щодо введення якоїсь інституційної зміни – насправді є лише тільки певним кроком в процесі поширення ідеї інституційної зміни, але навіть не самої зміни» [12, с. 129]. Безперечно, що для того щоб інституційні зміни відбулися, потрібен час, але разом із тим, при всій повазі до вищезгаданих науковців, мова найчастіше йде про дещо різні речі. Вважаємо, що в даному випадку відбулося деяке ототожнення категорій «інститут» та «інституційні зміни», що є невірним.

Якщо розглядати державне планування, як основний механізм виникнення економічних інститутів в державі, то слід виходити із передумови про те, що важливим завдання органів влади під час

створення інститутів є забезпечення інтересів більшої частини соціуму, тобто класичної моделі Парето. При цьому безумовно, що ефективність контролю за дотримання інститутів, тими чи іншими економічними агентами, значною мірою, залежатиме від якості механізму зовнішнього примушення. Отож, на нашу думку, для успішної, якісно нової коадаптації нових інститутів необхідно: 1) чіткість та прозорість дій; 2) визначеність технології впровадження інституційних змін, тобто інститути повинні бути своєчасні; 3) створення необхідних умов для врахування "розумних" інтересів агентів ринку.

Яка ж має бути роль держави у вирішенні важливих проблем ідентифікації інститутів? Перш за все, влада повинна обов'язково досліджувати особливості дії існуючих економічних інститутів в тій чи іншій сфері, і на підставі цього встановлювати: чи є та в якій мірі ці інститути прийнятні та/або неприйнятні інтересам переважної більшості соціуму. Адже з економічної точки зору, такі заходи, по суті, формують систему інформації, яка сприяє оптимальному прийняттю рішень, а відтак може зменшувати вірогідність соціально-економічних втрат.

Необхідною умовою для оцінки ефективності дії інститутів є проведення інституційного аналізу. Такий інституційний аналіз можна умовно поділити на статичний та динамічний, до того ж він може здійснюватися [2, с. 315-317] на основі усіх методів економічного аналізу, розрахунку трансакційних витрат та ін. І при цьому, може проводитися як на мікро-, так і на макрорівнях. Водночас слід констатувати, що на сьогодні, такий вид аналізу, поки що застосовується явно недостатньо.

Здавалося б основним критерієм ефективності інституційних змін є відношення результату до затрат, необхідних для запровадження відповідних інститутів. Проте, такий примітивний підхід не завжди є коректним, оскільки на практиці врахувати соціально-економічні втрати та здобутки складно. За таких умов виникає потенційна загроза щодо завищення та/або заниження результатів впровадження інститутів на догоду окремим політичним інтересам. З цього приводу доречно згадати П. Хойтта та Р. Вінтера, які у своїх дослідження [27] демонстрували існування моделі політичної бездіяльності (т. з. статус-кво) як інструменту уникнення ризику щодо прийняття неспроможних інститутів.

Стійкий соціально-економічний розвиток можливий за умов використання таких взаємопов'язаних елементів як адекватна ідентифікація інститутів в системі державного регулювання економіки та формування конкуренції між інститутами.

Конкуренція між інститутами відбувається як на політичному [4; 28], так і на інституційному ринку [29]. Про це, зокрема, відзначав і Д. Крепс [7], який, орієнтуючись на ідентифікацію емпіричних закономірностей, аналізував механізми прийняття раціональних рішень в контексті дії політичних та економічних інститутів.

Однак варто відзначити, що інституційний ринок значною мірою підпорядкований політичному, який через систему примусу є більш дієвим та стрімким. Саме тому у реальному житті і відбувається боротьба за політичні (владні) ресурси, оскільки це дозволяє формувати інституційне середовище та забезпечує монопольний вплив на ділову активність ринку, у т. ч. шляхом лобізму та трипартизму. За таких умов виникає ризик рентоорієнтованої поведінки окремих агентів ринку які розглядають державне регулювання як форму бізнесу. Особливо яскраво дискреційна поведінка економічних агентів [2, с. 303; 12, с. 139] стосовно інституційних інновацій проглядається на пострадянському просторі. І саме ці процеси породжують виникнення економічної корупції. При цьому поява та поширення такої корупції можуть бути зумовлені як відсутністю належної системи державного регулювання, так і надмірним втручанням влади в економіку.

Безперечно, що спонтанне становлення як, до речі, і імпорт інститутів, у тій чи іншій мірі, існували завжди. Разом із тим, орієнтація на планування економічних інститутів дозволяє соціуму, опосередковано через систему влади виступати, по суті, творцями соціально-економічних цінностей. А це, у свою чергу, призводить до нового типу координації дій між основними економічними агентами. Отож, планування є єдиним повноцінним механізмом впровадження інститутів, який здатний надати відповідь на запитання, яким має бути соціально-економічний розвиток в державі.

Висновки. Під час виконання своїх завдань та функцій влада систематично зіштовхується із проблемами, вирішити які неможливо, уникаючи врахування категорії «інститути». Очевидно, що саме ідентифікація «потрібних» інститутів і є тим ключем, за допомогою якого відкриваються нові резерви щодо забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку національного господарства. Таким чином, інститути, по суті, «озброюють» владу конкретними інструментами щодо використання дистинктивного підходу щодо регулювання діяльності суб'єктів господарювання на тій чи іншій території.

Використання «шаблонних» підходів під час дисемінації нових інститутів може спричинити серйозні соціально-економічні дисфункції. На сучасному етапі розвитку, досягнути ефективного функціонування економіки шляхом «сліпого» імпорту інститутів, навіть якщо ці запозичення явно та/або потенційно і несуть надзвичайно позитивні блага, без відповідної адаптації не представляється можливим. Як результат, економічний ефект від таких організаційно-адміністративних заходів, скоріш за все, буде марний та/або недостатній.

Марно сподіватися, що в результаті імпорту можна отримати інститути «під ключ». Не заперечуємо те, що імпорт та/або спонтанне становлення можуть нести «раціональне зерно», тобто можуть здійснювати благотворний вплив на

економіку, але ми не є епігонами таких форм впровадження інститутів, оскільки вважаємо, що організаційно-управлінські форми здатні виступати у якості лише допоміжних компонентів під час проектування, у т. ч. під час розробки інструментів державного регулювання економіки.

Імпорт інститутів, по своїй суті, завжди є приналежністю іншого інституційного середовища, тобто «аксесуаром держави-іноземця», який може виступати експресією поневолення інтересів вітчизняного соціуму. Якщо ж говорити конкретно за природний імпорт та/або спонтанне становлення, то одним із недоліків цих механізмів здійснення інституційних змін є виникнення диспаритету щодо напрямків розвитку інститутів. Звідси висновок: імпорт та/або спонтанне становлення інститутів, як правило, є примітивним механізмом, що направлений на збереження існуючого інституційного середовища, а не розвиток як такий.

У свою чергу планування інститутів, на відміну від імпорту та спонтанного становлення, як правило, позбавлене статичності, що дозволяє встановлювати нові зв'язки та відносини між економічними агентами ринку, до того ж воно є більш прозорим процесом. Планування дозволяє на більш якісному рівні оцінити переваги та недоліки компонентів інститутів які імпортуються та / або спонтанно виникають, і вже в результаті цього зменшити ризики виникнення помилок. Можна впевнено стверджувати, що проектування дає можливості визначати перспективи та основні тенденції розвитку ринкових економічних процесів на довготривалій основі. Оптимальне планування інститутів орієнтоване на максимізацію вартості з найменшими витратами, а також воно не перешкоджає економічним ініціативам та підприємницькій винахідливості. До того ж практика доводить, що саме ефективне планування інститутів може нівелювати супротив агентів ринку, що проводять дисфункціональну поведінку, тоді як їх імпорт та/або спонтанне становлення можуть виступати лише як певний орієнтир інституційних змін, але не більш того.

4 Список використаних джерел

1. Andreff W. La crise des économie socialistes. La rupture d'un système. Presses Universitaires de Grenoble, 1993. 447 p.
2. Институциональная экономика. Новая институциональная экономическая теория: учебник / Коллектив авторов; Под ред. А. А. Аузана. 2-е изд. М.: Инфра-М, 2011. 447 с.
3. Бренделева Е. А. Неоинституциональная экономическая теория: учеб. пособие. М.: Дело и Сервис, 2006. 352 с.
4. Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики. *Вопросы экономики.* 1994. № 6. С. 104-113.
5. Дубініна М. В. Інституціонально-структурні зміни в аграрному секторі економіки України: управлінський аспект: монографія. Миколаїв, 2013. 344 с.
6. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем. ЦЭМИ РАН. М.: Наука, 2004. 240 с.
7. Kreps D. Corporate Culture and Economic Theory. In *J. Alt, K. Sheplse (Eds.) Perspectives on Positive Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. pp. 90-143.
8. Мороз О. О. Інституціональна система аграрної економіки України: монографія. Вінниця: Універсум, 2006. 438 с.
9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики; Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. 190 с.
10. Олейник А. Н. Институциональная экономика: учебное пособие. М.: ИНФРА-М, 2009. 416 с.
11. Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов. *Экономическая наука современной России.* 2001. № 3. С. 24-50.
12. Тамбовцев В. Л. Теории институциональных изменений. М.: Инфра-М, 2009. 154 с.
13. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку: монографія. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. 480 с.
14. Badie B. L'État importé: Essai sur l'occidentalisation de l'ordre politique Badie. Fayard, 1992. 334 p.
15. Милгром П., Робертс Дж. Экономика, организация и менеджмент. Спб.: Экономическая школа, 2001. Т. 1. 468 с.
16. Дудин М. Н., Иващенко Н.П. Развитие институтов «выращивания» инновационных проектов в контексте становления венчурной экосистемы. *МИР (Модернизация. Инновации. Развитие).* 2016. Т. 7. № 3. С. 70-75.
17. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы. *Экономика и математические методы*. 1999. Т. 35, № 2. С. 3-20.
18. Knight J. Institutions and Social Conflict. New York: Cambridge University Press, 1992. 252 p.
19. Постанова Верховної ради УРСР від 24.08.1991 р. № 1427-XII [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1427-12
20. Указ Президента України від 27.04.1995 р. № 335/95 [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/335/95
21. Дейнека В. Ф., Корж М. А. Зарубіжний досвід функціонування єдиного казначейського рахунку в контексті спрощення системи обліку доходів бюджету. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право).* 2013. № 3. С. 149-157.
22. Терещенко М. К. Концептуальні підходи щодо вдосконалення ефективності системи органів державного фінансового контролю. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 4. С. 363-367.
23. Шляхи удосконалення порядку бюджетного відшкодування податку на додану вартість: Роз'яснення Міністерства юстиції України від

18.01.2011 р. [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/n0013323-11

24. Проект Закону України «Про скасування в Україні податку на додану вартість» від 16.11.2016 р. № 5401 [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60505

25. Eaton J. Foreign public capital flows. *Handbook of Development Economics*, 1989. Vol. 2. pp. 1305-1386.

26. Словник іншомовних слів / За ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. К.: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія», 1977. 776 с.

27. Howitt P., Wintrobe R. The political economy of inaction. *Journal of Public Economics*. 1995. Vol. 56. P. 329-353.

28. Buchanan J., Tullock G. The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy. Liberty Fund Inc., 1999. 376 p.

29. Pejovich S. The Market for Institutions vs. Capitalism by Fiat: The Case of Eastern Europe. *Kyklos*. 1994. Vol. 47. pp. 519-529.

4 References

1. Andreff, W. (1993). La crise des économie socialistes. La rupture d'un système. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

2. Auzan, A. A. (2011). Institutsionalnaia ekonomika. Novaia institytsionalnaia ekonomicheskaia teoryia [Institutional economy. The new institutional economic theory] (2nd ed.). Moskva: Ynfra-M.

3. Brendeleva, E. A. (2006). Neoinstitutsionalnaia ekonomicheskaia teoriia [Neoinstitutional economic theory]. Moskva: Delo i Servis.

4. Biukenen, Dzh. (1994). Konstitutsiia ekonomicheskoi politiki [The Constitution of Economic Policy]. *Voprosy ekonomiki*, (6), 104-113.

5. Dubinina, M. V. (2013). Instytutsionalno-strukturni zminy v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy: upravlinskyi aspekt [Institutional and structural changes in the agrarian sector of Ukraine's economy: management aspect]. Mykolaiv.

6. Kleiner, H. B. (2004). Evoliutsiia institytsyonalnykh sistem [Evolution of institutional systems]. Moskva: Nauka.

7. Kreps, D. (1990). Corporate Culture and Economic Theory. In J. Alt, K. Sheplse (Eds.) *Perspectives on Positive Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

8. Moroz, O. O. (2006). Instytutsionalna systema ahrarnoi ekonomiky Ukrainy [Institutional system of agrarian economy of Ukraine]. Vinnytsia: Universum.

9. Nort, D. (1997). Instituty, institutsyonalnye izmeneniia i funktsyonirovanie ekonomiki [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy] (Translate into English. Ed. by B. Z. Milner). Moskva: Fond ekonomicheskoi knihi «Nachala».

10. Oleinik, A. N. (2009). Institutsyonalnaia ekonomika [Institutional economy]. Moskva: INFRA-M.

11. Polterovych, V. M. (2011). Transplantatsiia ekonomicheskikh institutov [Transplantation of economic institutions]. *Ekonomicheskaia nauka sovremennoi Rossii*, (3), 24-50.

12. Tambovtsev, V. L. (2009). Teorii institutsyonalnykh izmenenii [Theories of institutional change]. Moskva: Infra-M.

13. Shpykuliak, O. H. (2009). Instytutsii ahrarnoho rynku [Agrarian Market Institutions]. Kyiv: NNTs «Instytut ahrarnoi ekonomiky».

14. Badie, B. (1992). L'État importé: Essai surl'occidentalisation del'ordre politique. Fayard.

15. Milhrom, P., Roberts, Dzh. (2001). Ekonomika, orhanizatsiia i menedzhment [Economics, Organization and Management]. Sankt-Peterburg: Ekonomicheskaia shkola, Vol. 1.

16. Dudin, M. N., Ivashchenko, N. P. (2016). Razvitie institutov «vyrashchivanyia» innovatsyonnykh proektov v kontekste stanovleniia venchurnoi ekosistemy [Development of institutes of «cultivation» of innovative projects in a context of formation of the venture ecosystem]. *Modernizatsiia. Innovatsii. Razvitie*, Vol. 7, (3), 70-75.

17. Polterovich, V. M. (1999). Institutsyonalnye lovushky i ekonomicheskie reform [Institutional traps and economic reforms]. Ekonomika i matematicheskie metody, Vol. 35, (2), 3-20.

18. Knight, J. (1992). Institutions and Social Conflict. New York: Cambridge University Press.

19. Verkhovna Rada Ukrainy. (1991). Postanova Verkhovnoi rady URSR vid 24.08.1991 r. № 1427-XII [Resolution of the Supreme Soviet of the USSR dated August 24, 1991, No. 1427-XII]. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1427-12

20. Prezydent Ukrainy. (1995). Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.04.1995 r. № 335/95 [Decree of the President of Ukraine dated April 27, 1995 No. 335/95]. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/335/95

21. Deineka, V. F., Korzh, M. A. (2013). Zarubizhnyi dosvid funktsionuvannia yedynoho kaznacheiskoho rakhunku v konteksti sproshchennia systemy obliku dokhodiv biudzhetu [Foreign experience of functioning of a single treasury account in the context of simplification of the accounting system of budget revenues.]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy (ekonomika, pravo)*, (3), 149-157.

22. Tereshchenko, M. K. (2013). Kontseptualni pidkhody shchodo vdoskonalennia efektyvnosti systemy orhaniv derzhavnoho finansovoho kontroliu [Conceptual approaches to improving the efficiency of the system of state financial control bodies]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, (4), 363-367.

23. Ministerstvo yustytsii Ukrainy. (2011). Shliakhy udoskonalennia poriadku biudzhetnoho vidshkoduvannia podatku na dodanu vartist [Ways to improve the order of budget reimbursement of value added tax]. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/n0013323-11

24. Verkhovna Rada Ukrainy. (2016). Proekt Zakonu Ukrainy «Pro skasuvannia v Ukraini podatku na dodanu vartist» vid 16.11.2016 r. № 5401 [Draft Law of Ukraine «On Abolition of Value Added Tax in Ukraine» dated November 16, 2016 No. 5401]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60505

25. Eaton, J. (1989). Foreign public capital flows. *Handbook of Development Economics*, (2), 1305-1386.

26. Melnychuk, O. S. (ed.). (1977). Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. Kyiv: Holovna redaktsiia «Ukrainska radianska entsyklopediia».

27. Howitt, P., Wintrobe, R. (1995). The political economy of inaction. *Journal of Public Economics*, (56), 329-353.

28. Buchanan, J., Tullock, G. (1999). The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy. Liberty Fund Inc.

29. Pejovich, S. (1994). The Market for Institutions vs. Capitalism by Fiat: The Case of Eastern Europe. *Kyklos*, (47), 519-529.